

Віталій Олександрович УСАТИЙ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків)

СУЧАСНІ НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ ТИПОВОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГОСПОДАРСЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті досліджено сучасні концепції формування змісту типової криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності як інформаційного базису для розроблення ефективних методик їх розслідування. Обґрунтовано необхідність осмислення типових закономірностей механізму вчинення таких злочинів, які охоплюють зловживання у сфері обігу товарів, фінансів, приватизації, митних операцій та інших напрямів економічної активності. Визначено складові криміналістичної характеристики, серед яких: спосіб учинення правопорушень, обстановка та місце вчинення, слідова картина, особа злочинця, мотиви та цілі злочинної поведінки. Окрему увагу приділено кримінологічній характеристиці, що відображає регіональну специфіку поширення господарської злочинності, вплив збройного конфлікту на криміногенну ситуацію та соціально-економічні передумови таких діянь. Наголошено на важливості врахування сучасних викликів, зокрема цифровізації, транснаціонального характеру злочинів і гібридних форм правопорушень. Зроблено висновок про необхідність динамічного оновлення криміналістичної характеристики з урахуванням емпіричних даних, кримінологічних підходів та міжнародного досвіду протидії господарським кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, господарська діяльність, криміналістична методика, механізм злочину, спосіб учинення, обстановка злочину.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, вчинювані у

сфері господарської діяльності, охоплюють широкий спектр кримінально-караних діянь, що посягають на різні сегменти економічної системи. Їхня суспільна небезпека полягає і у посяганні на інтереси окремих господарюючих суб'єктів, і в порушенні правових гарантій споживачів, кредиторів, акціонерів, а також створенні загроз для економічної безпеки держави загалом. Окремі з цих діянь стосуються зловживань у сфері обігу товарів і фінансових ресурсів, правопорушень, пов'язаних із процесами приватизації, порушенням митних правил, деструктивного впливу на інвестиційний клімат країни тощо. Наслідком таких злочинів стають не лише прямі матеріальні втрати, але й спричиняються шкода репутації країни на міжнародній арені, що ускладнює залучення зовнішніх капіталовкладень.

На шляху забезпечення ефективної протидії протиправним посяганням у сфері господарської діяльності, зокрема і кримінальними процесуальними методами, слід забезпечити, щоб практичні проблеми завжди знаходили своє наукове осмислення, тобто забезпечувалася б теоретична розроблюваність усіх напрямів правозастосовної діяльності, що неможливе без відповідного інформаційного підґрунтя.

З'ясування особливостей злочинної діяльності є надзвичайно важливим елементом у формуванні ефективних програм розслідування кримінальних правопорушень, оскільки саме емпірична інформація забезпечує об'єктивну основу для прийняття рішень і вироблення слідчої тактики. У криміналістичній науці емпіричні дані слугують своєрідним «містком» між теоретичними положеннями та практикою розслідування, дозволяючи виявити типові закономірності, механізми вчинення злочинів, технології злочинної діяльності, моделі поведінки правопорушників і специфіку слідової картини (слідоутворюючого механізму) тощо.

Передусім, емпіричні відомості дозволяють розробляти типові програми розслідування, а також окремі криміналістичні методики розслідування. Такі програми базуються не на абстрактних припущеннях, а на статистично підтверджених даних, отриманих на підставі вивчення слідчої та судової практики. Крім того, аналіз емпіричних даних допомагає ідентифікувати нові тенденції у злочинності, зокрема — способи уникнення виявлення, використання сучасних технологій або правових прогалин. Це особливо актуально в умовах постійної трансформації кримінального середовища та зростання кількості «гібридних» правопорушень, які поєднують у собі риси економічних злочинів, учинених організованими групами, що подекуди мають транснаціональний характер і вчиняються у кіберпросторі. За таких обставин традиційні методи розслідування можуть виявитися недостатньо ефективними без урахування реального досвіду протидії подібним проявам.

Метою статті є визначення змісту криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, як інформаційного підґрунтя для побудови криміналістичних методик різного рівня узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Під господарською злочинністю розуміють суспільно небезпечну протиправну діяльність, що полягає у використанні механізмів господарського регулювання для досягнення особистої економічної вигоди. Такі діяння спрямовані проти правовідносин, пов'язаних із власністю, економічною діяльністю, процесами виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних і нематеріальних благ. Серед ознак господарських злочинів виокремлюють:

1. Посягання на економічні відносини, що виникають у сфері господарської та підприємницької діяльності, включаючи виробничу та комерційну сферу.

2. Завдання шкоди економічним інтересам громадян, підприємств і держави, які охороняються законом.

3. Учинення правопорушень особами, безпосередньо залученими до господарської діяльності або здатними опосередковано впливати на управлінські рішення, навіть якщо формально вони не є суб'єктами підприємництва.

4. Відсутність насильства як способу реалізації злочинного наміру; основними формами є шахрайські дії, зловживання службовим становищем, інші неправомірні економічні маніпуляції, що здебільшого обумовлені бажанням отримати прибуток¹.

Побудова ефективної методики розслідування кримінальних правопорушень потребує індивідуального підходу, що враховує специфіку окремих категорій злочинів, а також орієнтована на певну ситуативність. Слушно вказує С. Трач, що визначальним елементом у структурі злочинної діяльності виступає спосіб вчинення правопорушення, адже саме він найбільш тісно пов'язаний з іншими компонентами кримінального механізму. Також серед елементів криміналістичної характеристики господарських кримінальних правопорушень вченими виокремлюються ще й такі складові, як: предмет кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, місце вчинення, обстановку вчинення, слідову інформацію, особа злочинця².

Н. В. Павлова зі співавторами пропонує основними елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері економіки вважати такі:

1. Об'єкт посягання — економічні відносини у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг, фінансові ресурси, майнові права, корпоративні інтереси.

2. Спосіб учинення злочину — зловживання службовим становищем, підроблення документів, фальсифікація фінансової звітності, використання фіктивних суб'єктів господарювання, ухилення від сплати податків,

¹ Трач С. С. Основи формування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2019. № 8(98). Т. 2. С. 61–62.

² Трач С. С. До окремих питань криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2020. № 2 (2). 164–165. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2-2.19>.

маніпуляції з митними режимами, виведення капіталу за кордон тощо.

3. Типову слідову картину — документальні (підроблені фінансові документи, електронні сліди у бухгалтерських програмах), матеріальні (зміни у майновому стані суб'єктів, сліди незаконних операцій), цифрові (дані з корпоративної електронної пошти, систем електронного документообігу, банківських систем).

4. Суб'єктів злочину, серед яких: службові особи підприємств, керівники комерційних структур, посередники, представники контролюючих або банківських установ, у деяких випадках — організовані злочинні групи з міжнародними зв'язками.

5. Відомості про потерпілих: «юридичних осіб, державу або фінансові установи. Проте вони часто зачіпають інтереси пересічних громадян, які страждають від фінансових махінацій, банківських банкрутств чи неповернення коштів унаслідок шахрайських схем»¹.

В. К. Жердев вказує, що «структурними елементами криміналістичної характеристики правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, є: 1) документи, що функціонують у сфері господарської діяльності й найчастіше піддаються підробці; 2) способи вчинення злочинів (створення підроблених документів та їх використання); 3) предмет злочинного посягання (матеріальні збитки); 4) наслідки правопорушення (слідова картина); 5) особа правопорушника (суб'єкт підроблення документа, суб'єкт господарської діяльності); 6) обстановка вчинення кримінального правопорушення (певні умови, час, місце як частина матеріального середовища)»².

Структура криміналістичної характеристики злочинів, на думку В. Ю. Шепітька, передбачає наявність певних елементів. Основними елементами криміналістичної характеристики він визначає сукупність ознак, що описують: 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановку; 3) час вчинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет посягання; 6) особу потерпілого; 7) особу злочинця; 8) типові сліди злочину³.

Таким чином бачення криміналістів умовно кажучи є традиційним щодо змісту структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, за винятком деяких особливостей. Вважаємо, що осмислення сучасних наукових концепцій формування криміналістичної характеристики вимагає врахування ще і позицій кримінологів.

Кримінологи запевняють, що суб'єкти, які вчиняють правопорушення у сфері господарювання, зазвичай вирізняються високим рівнем

¹ Павлова Н. В., Вареник Д. С., Бингар Я. Ю. Криміналістична характеристика злочинів у сфері економіки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 746.

² Жердев В. К. Криміналістична характеристика та особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2024. С. 2–3.

³ Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: Монографія / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. С. 12–13.

освіченості, здатністю до стратегічного мислення, фінансовою спроможністю та добре розвиненими комунікативними навичками. Їм часто притаманні риси, що вказують на прагнення до максимальної вигоди будь-якою ціною, свідому зневагу до правових норм, ігнорування попереджень про незаконність дій, схильність до закулісних, корупційних схем і небажання діяти в межах законного підприємництва. Значна частина таких осіб спрямовує ресурси бізнесу на задоволення власних завищених інтересів, нехтуючи суспільною користю або інтересами держави.

Аналіз просторового розподілу правопорушень у сфері господарювання виявив значні відмінності у залежності від регіону. Особливої актуальності ця проблема набула у 2022–2023 роках у зв'язку з тимчасовою окупацією окремих територій, що суттєво ускладнило повноцінний облік та аналіз злочинності на частині території Донецької, Луганської, Херсонської, Запорізької та Харківської областей. Найвища концентрація таких правопорушень спостерігається в регіонах із розвинутою економікою та великим обсягом ділової активності — передусім у Києві та областях із потужним промисловим і фінансовим потенціалом, як-от Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Львівська. Це закономірно, адже саме тут зосереджено значну частину національного бізнесу, інвестиційних потоків та інфраструктури.

Водночас зменшення зафіксованих економічних злочинів у низці регіонів прямо пов'язане з бойовими діями, переміщенням населення та втратою державного контролю над окремими районами. Наприклад, у 2022 році на тимчасово окупованих територіях Луганщини кількість виявлених злочинів істотно скоротилася. Натомість уже в 2023 році, після часткового відновлення контролю, зафіксовано зростання кількості господарських правопорушень у Херсонській та Харківській областях.

Соціально-економічні чинники, що сприяють злочинності у господарській сфері представлені нестабільністю фінансової системи, загальним зuboжінням населення, поширенням безробіття та розривом між рівнем життя громадян і посадових осіб¹.

Відтак вважаємо, що традиційними типовими елементами кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності слід вважати відомості про: 1) типові способи підготовки до вчинення кримінальних правопорушень, їх учинення, а також приховування; 2) обстановку вчинення (найчастіше злочини відбуваються у великих або середніх комерційних структурах, банківських установах, інвестиційних компаніях, організаціях, що працюють із бюджетними коштами, при цьому часовий чинник має значення у тих випадках, коли кримінальне правопорушення має триваючий характер або складається з декількох епізодів кримінально протиправної діяльності чи технологій); 3) суб'єктів злочинної діяльності, тобто особу злочинця (службових осіб державних і недержавних

¹ Омелян М. В. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Ірпінь, 2024. С. 97-98.

комерційних і некомерційних підприємств, установ, організацій, керівників фінансових установ, аудиторів, бухгалтерів, юристів, а в деяких випадках — представників органів державної влади та місцевого самоврядування); 4) сліди кримінально-протиправної діяльності (представлені переважно документами (договорами, актами, рахунками, платіжними документами, електронними переписками, інформацією, відображеною у базах даних тощо), а також цифровими слідами у бухгалтерських програмах і банківських системах, показаннями осіб, що становлять слідчий інтерес; 5) мотиви та цілі протиправної діяльності особи злочинця (отримання незаконного прибутку, уникнення сплати податків, монополізація ринку, привласнення чи розтрата майна, штучне банкрутство конкурентів тощо). Факультативним елементом слід вважати відомості про особу потерпілого, оскільки його участь в кримінальному провадженні притаманна не всім групах і видам господарських кримінальних правопорушень.

Таким чином, сучасні наукові концепції, відображені в останніх дослідженнях, засвідчують, що криміналістична характеристика господарських злочинів має бути динамічною системою, яка постійно оновлюється відповідно до змін у злочинних технологіях, економічному середовищі, правовій системі. Її формування неможливе без аналізу: 1) тенденцій організованої економічної злочинності; 2) впливу цифровізації та кіберпростору на механізми вчинення та приховування злочинів; 3) міжнародної практики протидії економічним злочинам, у тому числі транснаціонального характеру. Важливою складовою сучасної криміналістичної характеристики є інтеграція даних з фінансової розвідки, митних і податкових органів, банківських установ та міжнародних інформаційних ресурсів. Це дозволяє формувати більш точні та практично значущі криміналістичні методики розслідування, орієнтовані на конкретні види господарських правопорушень.

Висновки. Криміналістична характеристика господарських кримінальних правопорушень є системою узагальнених даних про закономірності механізму вчинення цих злочинів, що має значення для їхнього розслідування. Її формування спирається на аналіз як теоретичних розробок, так і емпіричних даних, отриманих на підставі вивчення матеріалів досудового розслідування та судової практики.

Основними елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є узагальнені відомості про: 1) типові способи підготовки до вчинення кримінальних правопорушень, їх учинення, а також приховування; 2) обстановку вчинення (найчастіше злочини відбуваються у великих або середніх комерційних структурах, банківських установах, інвестиційних компаніях, організаціях, що працюють із бюджетними коштами, при цьому часовий чинник має значення у тих випадках, коли кримінальне правопорушення має триваючий характер або складається з декількох епізодів кримінально протиправної діяльності чи технологій); 3) суб'єктів злочинної діяльності — службових осіб державних і недержавних

комерційних і некомерційних підприємств, установ, організацій, керівників фінансових установ, аудиторів, бухгалтерів, юристів, а в деяких випадках — представників органів державної влади та місцевого самоврядування; 4) сліди кримінально-протиправної діяльності — складається переважно з документальних доказів (договорів, актів, рахунків, платіжних документів, електронних переписок, інформації, відображеної у базах даних), а також цифрових слідів у бухгалтерських програмах і банківських системах, а також показань осіб, що становлять слідчий інтерес; 5) мотиви та цілі — отримання незаконного прибутку, уникнення сплати податків, монополізація ринку, привласнення чи розтрата майна, штучне банкрутство конкурентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жердєв В. К Криміналістична характеристика та особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Харків, 2024. 231 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.01.2025).
3. Омельян М. В. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Ірпінь, 2024. 195 с.
4. Павлова Н. В., Вареник Д. С., Бингар Я. Ю. Криміналістична характеристика злочинів у сфері економіки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 743–748.
5. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.
6. Трач С. С. До окремих питань криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2020. № 2 (2). 157–166. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2-2.19>.
7. Трач С. С. Основи формування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2019. № 8 (98). Т. 2. С. 58–67.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2025

Vitalii OI. USATII,

Candidate of Law,

(National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science

Institute" Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

MODERN SCIENTIFIC CONCEPTS OF FORMING A TYPICAL FORENSIC CHARACTERISTIC OF ECONOMIC CRIMINAL OFFENSES

This article examines modern ideas about shaping the typical forensic characteristic of criminal offenses in the economic sphere as a basis for developing effective investigation methods. It highlights the importance of understanding common patterns in how these crimes are committed, including abuse in areas such as goods circulation, finance, privatization, customs procedures, and other sectors of economic activity. The components of the forensic characteristic are identified, including: the method of committing offenses, the circumstances and location of the crime, the trace evidence, the identity of the offender, and the motives and objectives behind the criminal acts. Special focus is given to criminological features that reflect regional differences in economic crime prevalence, the influence of armed conflict on criminal activity, and socio-economic factors that contribute to such acts. The article emphasizes the need to consider modern challenges like digitalization, the transnational nature of crimes, and hybrid criminal forms. It concludes that continuous updates to the forensic characteristic are essential, incorporating empirical data, criminological approaches, and international best practices in combating economic crimes.

Key words: *criminal offense, economic activity, forensic methodology, mechanism of crime, method of commission, circumstances of the crime.*